

Watermolenlandschappen en klimaatadaptatie

Brabant kust zijn watermolens wakker

Watermolenlandschappen kunnen een belangrijke rol spelen in het aanpakken van de grote klimaatproblemen op de Brabantse zandgronden. Dat bewijst dit project in Brabant, waar klimaatadaptatie, gebiedsontwikkeling, natuuraanleg en het hergebruik van landschappelijk erfgoed hand in hand gaan.

Hoewel talrijke watermolens als monumenten in stand worden gehouden, is de kennis over de watermolenlandschappen in de afgelopen eeuw grotendeels verloren gegaan door de modernisering van het waterbeheer. De laatste jaren wordt steeds duidelijker dat de landschappelijke, ecologische en hydrologische effecten van watermolens veel verder reiken dan de monumentale gebouwen zelf, tot kilometers ver in de omgeving.

Met dit project willen de initiatiefnemers in de praktijk laten zien dat het benutten van de historische watermolenlandschappen het beekstelsel van de Dommel – en soortgelijke systemen in heel Nederland – beter bestand kan maken tegen de gevolgen van klimaatverandering.

Weijers en sloten

Al eeuwenlang vormen de vaak zwart geteerde dubbele watermolens met hun indrukwekkende raderen bakens in het Brabantse bekenlandschap. Watermolens speelden een grote rol in het stroomgebied van de Dommel – vanaf de brongebieden in België tot aan de monding in 's-Hertogenbosch stonden er meer dan vijftig. Een watermolenlandschap is een landschappelijk samenhangend geheel. Het bestaat uit de watermolen zelf en de bijbehorende kunstwerken, zoals dammen, stuwtjes en schuren. In de directe omgeving liggen oppervlaktewateren, zoals weijers (waterbekkens) en sloten, maar ook vloeiveiden en infrastructuur als wegen en bruggen. Het hydrologische invloedgebied van het opgestuwde water (de zogenaamde stuwschaduw) maakte het achterliggende gebied natter. Het water in de beek werd omhoog gezet, zodat er bij de molen meer verval was om de raderen te laten draaien. Dat kon tot wel twee kilometer stroomopwaarts van invloed zijn. In de loop

van honderden jaren ontstonden in deze nattere gebieden specifieke, soms veenachtige bodems met kenmerkende natuurwaarden. Ook het stuwlandschap – vaak molenbroek of vloed genaamd – had een herkenbare landschappelijke inrichting.

Waardevol beeklandschap

In het Erfgoed Deal-project Watermolenlandschappen worden historische watermolens ingezet voor waterbuffering en -berging. Dit levert ten minste 300 à 400 hectare waardevol beeklandschap op. In natte perioden ontstaat extra ruimte voor waterberging. In droge perioden houden de watermolenlandschappen water juist langer vast, wat verdroging van natuur- en landbouwgrond voorkomt. Door water te bergen en te bufferen dragen watermolens ook bij aan het voorkomen van wateroverlast benedenstrooms. Waar de Dommel door stedelijk gebied meandert, draagt het herstel van de watermolenlandschappen bij aan het terugdringen van hittestress.

In de negentiende eeuw werden watermolens vaak gezien als lastige obstakels in het waterbeheer en stonden waterschap en molenaars soms tegenover elkaar. Zeker na de afgelopen drie extreem droge zomers, ziet het waterschap kansen voor de revitalisering van watermolenlandschappen. In de droge zomer van 2020 is al geëxperimenteerd met hogere molenpeilen.

Brede samenwerking

Waterschap de Dommel, Molenstichting Noord-Brabant en de provincie werken samen in het project 'Watermolenlandschappen en klimaatadaptatie'. De uitvoeringsprojecten in Opwetten en Venbergen staan onder leiding van waterschap de Dommel; in Spoorndonk treedt ARK Natuurontwikkeling op als trekker.

In alle gevallen is er nauwe samenwerking tussen het waterschap, de terreinbeheerder, gemeente, provincie en de molenaar. Molenstichting Noord-Brabant treedt op als projectcoördinator en bewaakt de kwaliteit.

Daarnaast is een breed netwerk van partners gerealiseerd, met gemeenten, natuurorganisaties, gebiedscoalities en -programma's (Van Gogh Nationaal Park i.o., Het Groene Woud, natuurgrenspark De Groote Heide en Mozaïek Dommelvallei), en kennispartners als Stowa, RCE, Landschapstriënnale, de Hollandsche Molen en TU/e. In het project investeren de betrokken partijen ruim 2,5 miljoen euro. De Erfgoed Deal draagt daar 610.000 euro aan bij. Die laatste bijdrage wordt bij de drie watermolenlandschappen ingezet voor het ontwikkelen van een natuurlijke omgeving in relatie tot het water en de watermolens.

Zicht op de molenvloed van de Spoordonkse Watermolen die weer zijn historische functie terugkrijgt. De watermolen ligt links van het dorpje Spoorndonk, aan het riviertje de Beerze.

Drie projecten

In 'Watermolenlandschappen en klimaatadaptatie' staan drie uitvoeringsprojecten centraal, elk met hun eigen omstandigheden en technische, ontwerp- en onderzoeksvragen.

De Venbergse watermolen, Valkenswaard

Deze watermolen ligt aan de rand van Natura-2000-gebied de Malpie. Hier worden historische landschapsstructuren benut om een waterzuinige vispassage aan te leggen – vispassages vragen vaak veel water, wat leidt tot verdroging van bovenstroomse gebieden. Hier zorgt flexibel peilbeheer bovendien voor extra waterconservering. Ook worden historische elementen die nauw verbonden zijn met het watermolenlandschap nieuw leven ingeblazen. Zo draagt het herstel van een historische vloeiveide bij aan waterconservering en natuurherstel.

De Opwettense watermolen, op de grens van Nuenen en Eindhoven

Door dit sterk verstedelijkte gebied loopt de Kleine Dommel. Door de beek stroomt relatief weinig water. De molenaar en het waterschap zoeken samen naar maatregelen waarmee het peil omhoog kan en er water kan worden bespaard voor de vispassage. Zo kan het historische watermolenlandschap hersteld worden en bijdragen aan waterberging, landschapsherstel en verdrogingsbestrijding.

De Spoordonkse watermolen, Oirschot

Bij de watermolen wordt de beoogde beekdal- en natuurontwikkeling robuuster uitgevoerd, zodat de historische molenvloed grotendeels terugkomt. Daarmee kan het waterpeil omhoog, wordt de landschappelijke beleving versterkt en wordt een flinke bijdrage geleverd aan klimaatadaptatie.

Dagelijkse werkwijze

In het project wordt zoveel mogelijk aangesloten bij lopende gebiedsprocessen en -opgaven, waarbij het historische watermolenlandschap een integraal onderdeel wordt van het planproces. Zo ontstaat een diversiteit aan uitvoeringspraktijken – en de mogelijkheid te leren van al die ervaringen – én wordt erfgoed-inclusief werken een onderdeel van de dagelijkse werkwijze van bijvoorbeeld het waterschap, gemeenten en natuurorganisaties. De drie uitvoeringsprojecten worden ondersteund door een overkoepelend project, waarin kennisontwikkeling en -uitwisseling de belangrijkste elementen zijn. Zo vindt onderzoek plaats naar de effecten van flexibel peilbeheer en peilverhoging op het grondgebruik en de natuurdoeltypen. De resultaten daarvan zijn toepasbaar in alle drie de uitvoeringsprojecten. In het project is voorzien in onderlinge kennisuitwisseling via veldexcursies.

Hans Bleumink (bureau Overland) is lid van het kernteam van het project 'watermolenlandschappen en klimaatadaptatie'. Riet Meijer is lid van de adviesraad van de Molenstichting Noord-Brabant.

De vistrap in de Beerze bij de Spoordonkse Watermolen.
| Foto Jephtha Dullaart

Een bezoeker aan Het Noordbrabants Museum voor het schilderij 'Collse watermolen' (1884) van Vincent van Gogh. De molen is een van de publiekstrekkingen van het Van Gogh Nationaal Park.
| Foto Jan-Kees Steenman, Het Noordbrabants Museum

In de droge zomer van 2020 is al geëxperimenteerd met hogere molenpeilen

Landschapstriënnale 2021 in Van Gogh Nationaal Park

Tijdens de Landschapstriënnale, die in april plaatsvond in het Van Gogh Nationaal Park, is het Erfgoed Deal-project Watermolenlandschappen breed onder de aandacht gebracht. Zo is een programma ontwikkeld rond de verdwenen watermolen van Wolfswinkel, tussen Son en Sint-Oedenrode. In het beekdal is het oude watermolenlandschap op veel plekken nog te herkennen. ARK Natuurontwikkeling en Staatsbosbeheer werken er aan natuurontwikkeling, en beide gemeenten zetten er samen met bewoners in op een aantrekkelijke leefomgeving. Het waterschap zoekt aanknopingspunten voor klimaatadaptatie. In het project heeft het Kadaster samen met lokale groepen een zogeheten geocaching over het watermolenlandschap van Wolfswinkel ontwikkeld. De Erfgoed Deal produceerde een podcast over het watermolenlandschap en het project.

Kijk voor meer informatie over de projecten op de landschapstriënnale op [landschapstriennale.com](https://www.landschapstriennale.com) of www.brabantseken.nl.